

Л. В. Чміль, В. К. Козюба, А. А. Чекановський

АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ В ІВАНКІВСЬКОМУ РАЙОНІ У 2013—2014 рр.

У статті подано огляд археологічних досліджень Іванківського району Київської області, починаючи з 20-х рр. і до кінця XX ст., а також висвітлено результати археологічних розвідок, проведених авторами у 2013—2014 рр. на території Іванківщини.

Ключові слова: Київське Полісся, Іванківський район, археологічні розвідки, поселення, городище.

Київське Полісся, до якого входить Іванківський район, — край з багатою культурною спадщиною, серед якої є унікальні археологічні пам'ятки. Однак цей регіон з усіх поліських територій є найменш дослідженим. Перші археологічні розвідки на Іванківщині були здійснені у 1920-х рр. М. Мушкет. Головною метою тих досліджень був пошук пам'яток кам'яної доби. У 1934 р. загін Вишгородської експедиції (М. Мушкет, Н. Байорис) провів обстеження берега Дніпра від Чорнобиля до Вишгорода, у тому числі в межах Іванківщини було обстежено узбережжя від гирла Тетерева до гирла Ужа, при цьому відкрито більше десяти поселень і місцезнаходжень кераміки кам'яної, бронзової і ранньозалізної доби [Козюба, 2011, с. 91—95]. Археологічні розвідки на нижньому Тетереві в 1940 р. провів П. Третьяков [Третьяков, 1941, 1952].

У зв'язку із проектуванням Київського водосховища на рубежі 1950—1960-х рр. XX ст. у зоні майбутнього затоплення працювало кілька загонів, які вели пошук нових археологічних пам'яток. Зокрема у 1960 р. А. Тереножкін обстежив гирло Тетерева, де було виявлено кілька пам'яток від епохи неоліту до ранньозалізної доби [Тереножкін, 1960, с. 63—80], а І. Артеменко — пам'ятки біля с. Домонтова, в

яких знайдено матеріали доби бронзи і ранньозалізної доби, а також неоліту і ранньослов'янського часу [Артеменко, 1960, с. 4—8]. Вірогідно, деякі з цих пам'яток були вперше виявлені ще у 1934 р. У 1962 р. тут зафіксовано ще 3 пам'ятки, в тому числі неолітичне поселення в ур. Воронігівка [Телегін, 1968, с. 21, 22, 58]. Розвідками Д. Телегіна у 1956—1965 рр. було виявлено неолітичні поселення та пам'ятки бронзового віку біля сіл Грині, Домонтове, Лапутьки, Ратичі, Страхолісся та Іванків [Телегін, 1968, с. 8—11; Березанская, 1972, с. 196]. На деяких з виявлених пам'яток були проведені охоронні розкопки, зокрема П. Толочком у 1962—1963 рр. на двох поселеннях давньоруського часу в пониззі Тетерева [Толочко, 1962—1963].

У 1960-х рр. на Київському Поліссі проводила розвідки експедиція під керівництвом І. Русанової [Русанова, 1967; 1973], у 1970—1972 рр. — М. Кучери, але він обмежився переважно оглядом відомих городищ [Кучера, 1970, 1972, 1976, 1999]. З 1970-х рр. проводяться розвідки Л. Залізняка (див. його статтю в цьому збірнику). У 1985 р. у Потетерев'ї працював М. Фрідман, а у 1993 р. — П. Покас і О. Серов, які виявили кілька нових пам'яток, але звіт і публікації про ці роботи відсутні. Таким чином, протягом XX ст. цей регіон хоч і обстежувався фахівцями, але переважно на предмет виявлення пам'яток найдавніших епох. Пам'ятки інших періодів більш-менш повно обстежені лише в пониззі Тетерева та в деяких інших місцях по Тетереву і Здвижу.

Разом з тим ця територія викликає значний інтерес у фахівців-медієвістів. Тому в рамках програми створення бази даних давньоруських поселень розпочато проведення планомірних археологічних розвідок Іванківщини. Звичайно,

їхньою метою є виявлення не лише давньоруських, але й пам'яток інших епох, зокрема післямонгольського і пізньосередньовічного часу, які взагалі не фіксувались при дослідженнях ХХ ст. Під час розвідок виконувалася GPS-прив'язка пам'яток та їхнє картографування, збір підйомного матеріалу і, якщо було можливо, шурфування. У результаті наші перші розвідки 2013—2014 рр. показали значний потенціал даної території. За два роки оглянуто 9 пам'яток, 6 із них виявлено вперше (рис. 1).

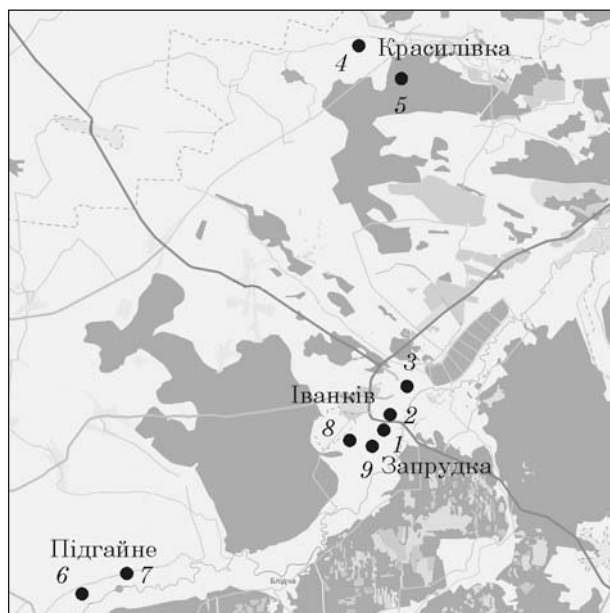

Рис. 1. Карта обстежених у 2013—2014 рр. пам'яток Іванківщини: 1—3, 9 — Іванків; 4, 5 — Красилівка; 6, 7 — Підгайне; 8 — Запрудка

У 2013 р. були проведені розвідки у центральній частині Іванкова і на його околицях. На корінному березі р. Тетерів було обстежено ділянку, де за згадками місцевих жителів ще недавно були помітні кургани. На нерозораній частині ділянки виявлено щонайменше 4 курганоподібні насипи висотою до 1,2 м і 5—7 м у діаметрі.

На південно-західній околиці міста на невеликому мису між двома ярами виявлено поселення (Іванків-2) і зібрано керамічний підйомний матеріал доби пізньої бронзи — раннього заліза, імовірно, лебедівського чи милоградського типів (за визначенням С. Лисенка), а також давньоруського часу. Площа поширення підйомного матеріалу понад 8 тис. м².

Іншим обстеженим пунктом були залишки давньоруського городища (Іванків-1) в історичному центрі міста на території міського парку на високому березі Тетерева. Вперше його обстежив П. Третяков у 1940 р. В урвищі над річкою він зафіксував котловани заглиблених жител («землянюк») і зібрав давньоруську кераміку XI—XIII ст. [Третяков, 1952, с. 64]. На місці городища у литовсько-польську добу був

замок, можливо, побудований із використанням давньоруських валів. Є опис цього замку, опублікований у 1848 р. І. Фундуклеєм [Фундуклей, 1848, с. 40—41]. У 1970 р. тут проводив розвідки М. Кучера, який зробив схематичний план городища. Його площу він визначив у 0,75 га (довжина — приблизно 120 м, ширина — 60—70 м). В урвищі над річкою М. Кучера зібрав кілька уламків вінець посудин XI—XIII ст. і грубих стінок горщиків з широким заглибленим лінійним орнаментом рубежу X—XI ст. [Кучера, 1970]. Ця пам'ятка обстежувалася також у 1993 р. П. Покасом і О. Серовим, але ці дані не опубліковані.

За планом М. Кучери, на місцевості можна приблизно визначити місця проходження ровів: один — це глибокий яр, що розрізає високий берег р. Тетерів з півночі від городища, інший — майже засипаний яр перед краєзнавчим музеем у південній частині міського парку. Поперечна частина рову, яка з'єднувала ці два яри, позначена на плані як пониження поверхні, що тепер вже непомітне. Тепер поблизу цього місця є сходинок-ескарп висотою близько 1,5—2 м, яка проходить майже рівною лінією з півночі на південь. Характерно, що продовження цього ескарпу є і за межами ярів з північного і південного боку від них. Можливо, це сліди планування території навколо панського будинку. Тобто, поверхню було вирівняно і знівлено двома широкими терасами. У результаті всіх цих перепланувань первинний вигляд городища дуже змінився. Так, у нього вже немає валів, а із ровів залишилися лише частини ярів біля річки і невеликі заглибини, які продовжують їх углиб плато (рис. 2, 1). Культурний шар давньоруського городища теж дуже поруйнований, але місцями він все ж таки зберігся. Загалом на городищі зібрано понад 250 фрагментів керамічного посуду, з них 101 — давньоруського часу, 152 — XVII—XVIII ст. (рис. 2, 2, 3).

Найбільше фрагментів давньоруського посуду X—XII ст. зібрано на південь від городища. Тут також знайдено ліпну кераміку доби бронзи — раннього заліза, один фрагмент шийки посудини може датуватись другою половиною I тис. н. е. У стратиграфії простежується чорний гумусований шар, потужністю 0,4—0,5 м, який нижче переходить у світлий, жовтуватий материковий супісок.

З північного боку городища кераміка X—XII ст. представлена поодинокими знахідками. Але тут масово зустрічаються фрагменти посуду кінця XVII—XVIII ст., деякі вінчики горщиків можна віднести до рубежу XVI—XVII ст. Отже, у давньоруський час біля городища існувало поселення, більша частина якого розташовувалась на південь — південний захід від укріплення.

Нечисленні фрагменти давньоруської кераміки також трапляються в осипах крутого схилу

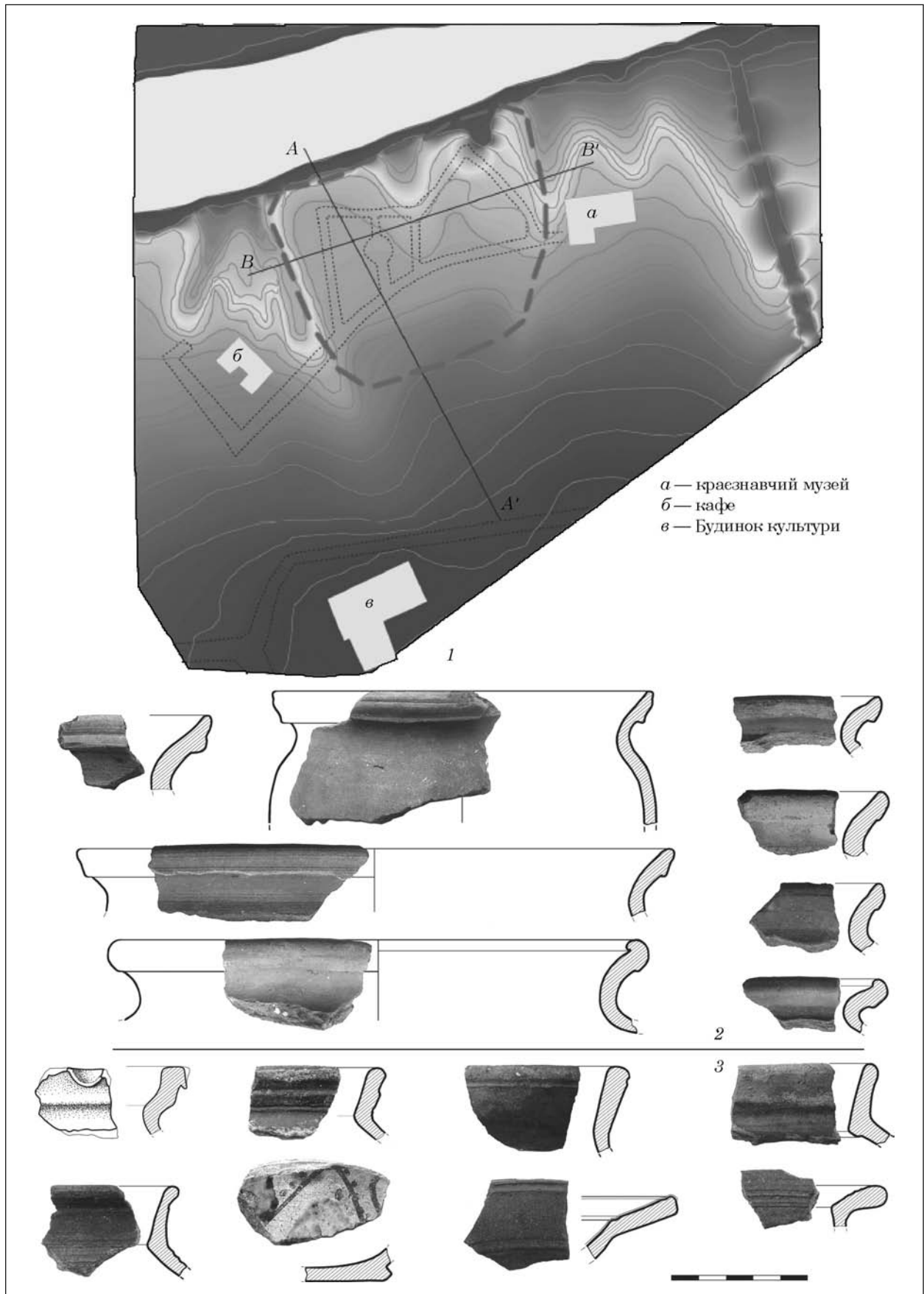

Рис. 2. Іванківське городище: 1 — план, 2 — кераміка XI—XII ст., 3 — кераміка XVII—XVIII ст.

біля річки, але слідів землянок, які бачив П. Третяков, вже непомітно — край мису з того часу дуже сильно змінився через постійні зсуви ґрунту. Лише в північній частині городища ми змогли зробити зачистку невеликого відрізка обриву. Стратиграфія цього місця схожа на попередню. Потужність чорного шару становить до 0,5 м, під ним залягає жовтий материковий супісок. У самому шарі є лінзи горілої глиняної обмазки і вугликів, багато кісток тварин та давньоруської кераміки. Можливо, це заповнення житла. Поодинокі фрагменти кераміки давньоруського часу та XVII—XVIII ст. трапляються також у садибах по вул. Шевченка, що пролягає біля міського парку.

У 2014 р. розвідки в Іванківському районі було продовжено. Здійснено обстеження біля сіл Красилівка, Підгайне та території між Іванковом і с. Запрудка. У результаті оглянуто 6 пам'яток, 4 з них виявлено вперше.

Красилівка. На краю села, на підвищеному правому березі р. Вересня, є мисовидний висуп. Його найвища частина задернована і поросла деревами. Пологі схили мису орються. Тут виявлено сліди багатошарового поселення. На розораній частині зібрано понад 100 фрагментів кераміки нового часу, серед якої вінця макітри, глеків, мисок, а також прямі вінця горщиків з ребром всередині, що можуть датуватися не раніше кінця XVIII ст. Це, власне, стара частина села, пов'язана з першим поселенням тут старообрядців у другій половині XVIII ст. [Таранец, 2004, с. 223]. 5 дрібних ліпних стінок кераміки відносяться до доби бронзи — ранньозалізного часу.

Давнє городище в ур. «Царский Дворец» знаходиться в лісі. Пам'ятка має складну планувальну структуру, аналогії якій невідомі на даний час на території України. Вірогідно, відноситься до епохи раннього заліза (див. окрему статтю В. К. Козюби у цьому збірнику). Культурного шару і підйомного матеріалу тут не виявлено. Городище, як і сама територія села, потребують повторного обстеження.

Підгайне. Метою поїздки у с. Підгайне (Ханів) було уточнення розташування відомих і пошук нових пам'яток.

Курган в ур. *Курган*. Пам'ятка відома з розвідки О. Серова 1993 р. Курган розташований на краю високого лівого берега р. Тетерів, сильно розораний. Ймовірно, відноситься до доби бронзи. Його висота — до 1,2 м, розмір — 30×25 м.

Поселення давньоруського часу. Пам'ятка відома з розвідки М. Фрідмана 1985 р. і датувалась X—XIII ст. Її повторний опис подано у звіті О. Серова 1993 р., але, судячи з того, що на плані звіту 1993 р. вона позначена зовсім в іншому місці, ніж зазначено у тексті, під час тієї розвідки вказана пам'ятка не була знайдена. Отже, її локалізація та хронологія потребували уточнення. Поселення виявлено на високому

лівому березі Тетерева. Приблизні розміри поселення — 200×75 м. У оголеннях і викидах землі з протипожежної борозни виявлено 6 вінець горщиків XI—XII ст. та понад 100 стінок кераміки давньоруського часу, з яких 11 мають лінійний ритований орнамент.

Запрудка. Давнє поселення розташовується на краю піщаного пологого залісненого підйому лівого берега Тетерева. Тут виявлено понад 30 уламків ліпної кераміки доби бронзи — ранньозалізного часу(?) та кремінну пластину. Матеріал знайдено на ділянці берега довжиною 0,5 км.

Іванків. Між Іванковом і Запрудкою була виявлена нова багатошарова пам'ятка — Іванків-3. Тут знайдено два десятки відщепів кременю доби мезоліту-неоліту. На всій площі зустрічається ліпна кераміка доби бронзи — ранньозалізного часу. Серед підйомного матеріалу є також кераміка XI ст., другої половини XIII ст., кінця XVI—XVII ст. У частині, де концентрувались знахідки кераміки другої половини XIII ст., було закладено шурф розміром 2×2 м. Шурф потрапив на об'єкт другої половини XIII ст. На рівні 0,45 м від денної поверхні став добре помітний контур об'єкта (рис. 3, 1). Було зафіксовано його північно- та південно-східну стінки, досліджена площа котловану споруди становила 2×1,3 м, інша частина виходила поза межі шурфу. Стінка заповнення пряма, майже вертикальна у північно-західній частині і трохи похила у південно-східній, дно рівне, злегка увігнуте в центрі об'єкта. Після вибірки заповнення з'ясувалося, що глибина об'єкта становить 0,95 м від денної поверхні (рис. 3, 2). Заповнення складалося з темного горілого гумусу з вугликами, шматками піщини, кістками тварин та великою кількістю фрагментів кераміки. У нижній, передматериковій частині заповнення трохи світліше, з меншою кількістю знахідок. Материк — білий річковий пісок. У верхніх шарах трапилося кілька фрагментів кераміки XVII ст., а також денце скляної гутної посудини цього самого часу. Нижче виявлено матеріали лише другої половини XIII ст. та доби пізньої бронзи — раннього заліза (рис. 3, 3).

Крім кераміки, в заповненні знайдено пірофілітове прясельце та кілька уламків пірофіліту, залізний гачок, фрагмент різаного металу. Знайдено також два фрагменти обпалених скляних браслетів. Біля шурфу виявлено велику залізну крицю, уламки кам'яного жорна та уламки пірофіліту.

До періоду пізньої бронзи — раннього заліза відносяться уламки товстостінних посудин червоно-чорного кольору з домішкою жорстви та велике біконічне глиняне прясельце.

Таким чином, археологічні розвідки XX — початку XXI ст. в Іванківському районі показали наявність різних типів пам'яток (городища, поселення, стоянки) майже усіх історичних

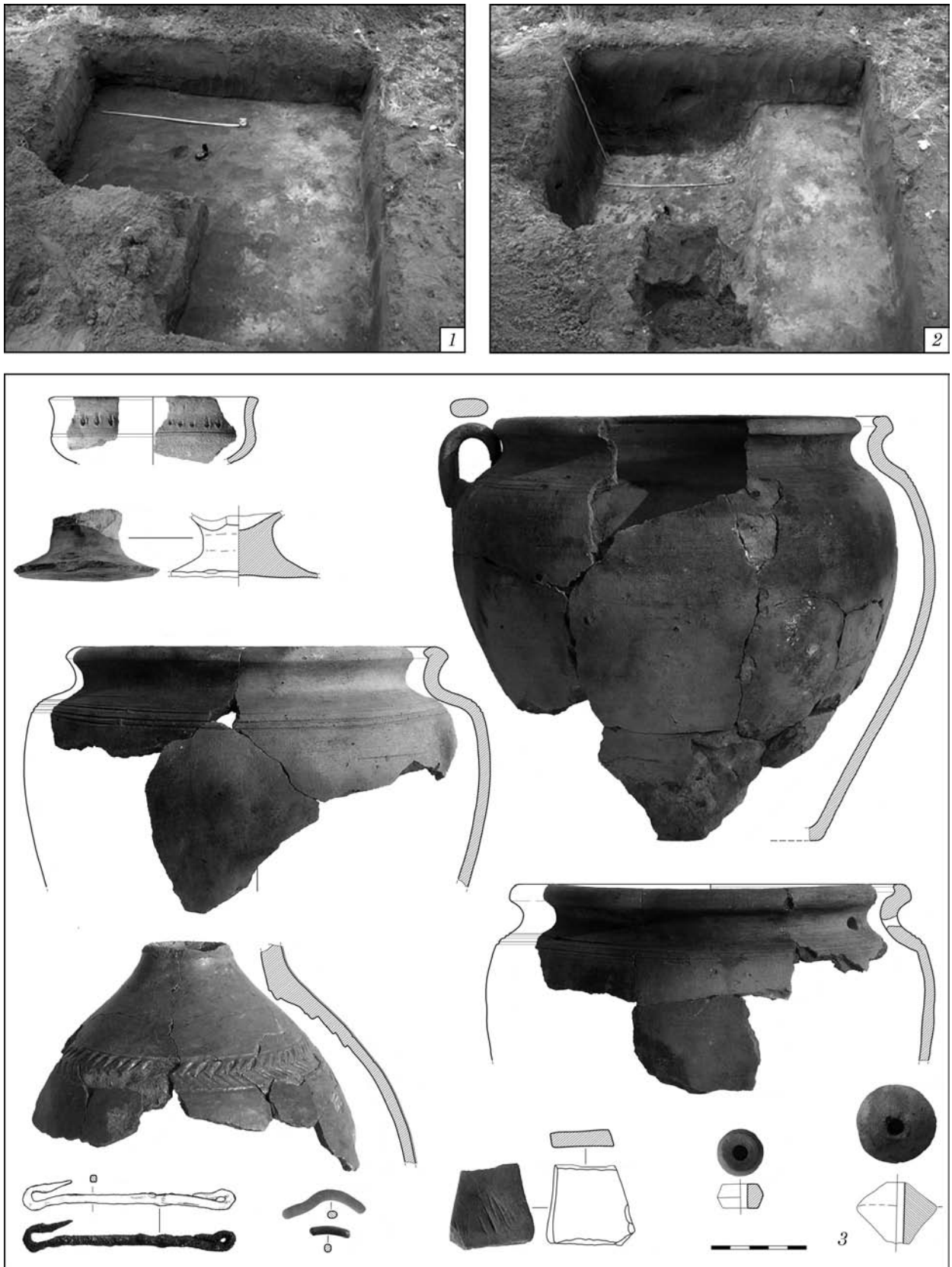

Рис. 3. Поселення Іванків-3: 1, 2 — об'єкт на рівні виявлення та після вибірки заповнення, 3 — матеріали з об'єкта

періодів — від кам'яної доби до пізнього середньовіччя, що свідчить про значний потенціал цієї території для подальших досліджень. У наступні роки їх планується продовжити, а при наявності фінансування — провести невеликі розкопки найбільш важливих пам'яток. Пошук пам'яток ранньослов'янського часу та поселень, які започаткували історію місцевих населених пунктів, є серед головних наукових завдань на майбутнє.

Артеменко И. И. Отчет Припятско-Днепровского отряда Киевской экспедиции о разведке в зоне затопления Киевской ГЭС в 1960 году / НА ІА НАН України. — 1960/1а.

Березанская С. С. Средний период бронзового века в Северной Украине. — К., 1972. — 267 с.

Козюба В. К. Вишгородська археологічна експедиція 1934 р. (за матеріалами НА ІА НАН України) / Старожитності Вишгородщини : Зб. тез, доповідей і повідомлень 16-ої наук.-практ. конф. 27—28 травня 2010 р. — Вишгород, 2011. — С. 61—107.

Кучера М. П. Звіт про археологічну розвідку на Київщині в 1970 р. / НА ІА НАН України. — 1970/20.

Кучера М. П. Звіт про роботу розвідзагону по обстеженню городищ Київщини у 1972 р. / НА ІА НАН України. — 1972/24.

Кучера М. П. Давньоруські городища на Правобережжі Київщини // Дослідження з слов'яно-руської археології. — К., 1976. — С. 176—197.

Кучера М. П. Слов'яно-руські городища VIII—XIII ст. між Саном і Сіверським Дінцем. — К., 1999. — 252 с.

Русанова И. П. Отчет о работе Древлянского отряда за 1967 г. / НА ІА НАН України. — 1967/28.

Русанова И. П. Славянские древности VI—IX вв. между Днепром и Западным Бугом // САИ. — М., 1973. — Вып. Е1-25. — 100 с.

Таранец С. В. Старообрядчество города Киева и Киевской губернии. — К., 2004. — 352 с.

Телегин Д. Я. Дніпро-донецька культура. — К., 1968. — 260 с.

Тереножкин А. И. Отчет Киево-Полесской археологической экспедиции за 1960 год / НА ІА НАН України. — 1960/1.

Толочко П. П. Отчет о раскопках древнерусских поселений на реке Тетерев за 1962—1963 годы / НА ІА НАН України. — 1962—1963/1г.

Третьяков П. Н. Славянская (Днепровская) экспедиция // КСИИМК. — М. ; Л., 1941. — Вып. 10. — С. 120—124.

Третьяков П. Н. Древлянские «градь» // Академику Б. Д. Грекову ко дню 70-летия. Сборник статей. — М., 1952. — С. 64—68.

Фундуклей И. Обзорение могил, валов и городищ Киевской губернии. — К., 1848. — 2+2+VII+124+4 с. + 17 илл.

Л. В. Чмил, В. К. Козюба, А. А. Чекановский

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ РАЗВЕДКИ В ИВАНКОВСКОМ РАЙОНЕ В 2013—2014 гг.

Статья посвящена истории археологического исследования Иванковского р-на Киевской обл. Подается краткий обзор результатов археологических разведок на этой территории за почти столетний период — от 20-х гг. XX в. до 2014 г. Упомянуты исследователи памятников каменного и бронзового веков — М. Мушкет, Н. Байорис, А. Тереножкин, И. Артеменко, Д. Телегин, С. Березанская, Л. Зализняк, железного века и Средневековья — И. Русанова, П. Третьяков, М. Кучера, П. Толочко. Часть исследований (разведки О. Серова, П. Покаса, М. Фридмана) не отражена в официальных научных отчетах. Особое внимание уделено изучению городища-замчища в Иванкове как предшественниками, так и авторами статьи. Сделано подробное описание топографии памятника и уточнены размеры поселения возле него. Подается обзор археологических материалов, обнаруженных в историческом центре Иванкова. Опубликованы результаты археологических разведок района 2013—2014 гг. с описанием памятников в окрестностях Иванкова, а также возле сел Запрудка, Красиловка, Подгайное.

Ключевые слова: Киевское Полесье, Иванковский район, археологические разведки, поселения, городище.

L. V. Chmil, V. K. Kozuba, A. A. Chekanovskij

ARCHAEOLOGICAL SURVEYS IN IVANKIV DISTRICT (2013—2014 years)

The paper is devoted to the history of archaeological study of Ivankiv district (Kyivan region). The short review of the surveys since 1920^s until today is given here. The authors mention research of the Stone and Bronze Ages scholars, like M. Mushket, N. Baiorys, A. Terenozhkin, I. Artemenko, D. Teleghin, S. Berezanska, L. Zaliznyak as well as investigations of I. Rusanova, P. Tretyakov, M. Kuchera, P. Tolochko on Iron and Middle Ages periods. However research of O. Serov, P. Pockas and M. Fridman has been hardly traced in historiography. Of special attention is the fortified settlement in Ivankiv study carried out by experts of the past as well as authors of the article. The new detailed description of the monument topography is proposed and the size of the near-by settlement has been specified. The review of archaeological materials found in Ivankiv downtown is available. Results of archaeological surveys of 2013—2014 in the district with description of the monuments in Ivankiv vicinity, as well as near Zaprudka, Krasylivka and Pidhayne villages have been published.

Key words: Kyivan Polissya, Ivankiv district, archaeological survey, settlement, fortified settlement.

Одержано 1.03.2016